

HİTİT DÖNEMİ ANADOLU'SUNDA TIBBÎ FAALİYETLER

Gaye ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ¹

ÖZET

M.Ö. 1650-1200 yılları arasında Anadolu'da ilk siyasi birliği kurmuş olan Hititler, bölgeye göç yoluyla geldikleri kabul edilen Hint-Avrupalı kavimlerden biridir. Mezopotamya'nın çivi yazısı sistemini kendi dillerine uygulayan ve Anadolu'yu askeri ve siyasi bir güç altında toplayarak büyük bir devlet kuran bu halkın tıp sahasındaki faaliyetlerinin önemli bir kısmı, ele geçen çivi yazılı Hititçe tabletlerden öğrenilmektedir. Bu konuda bilgi veren yazılı kaynakların başında ise ritüel metinleri, fal ve kehanet metinleri, kanun metinleri ve reçeteler gelmektedir.

Hitit tıbbında, hastalık sebebine bağlı olarak farklı tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Bu makalede, şimdiye kadar bulunmuş olan yazılı malzemeye ve ele geçen bazı maddi kültür belgelerine dayanılarak Hititlerde hastalıklar, hastalık sebebi olarak görülen unsurlar ve bunların teşhis edilmesi, hastalıklardan korunma yolları, hastalıkları tedavi yöntemleri, hekimler, ebeler ve doğum konuları hakkında genel bilgi verilmiştir. Ayrıca tabletlerde yer alan bazı organ adlarından yola çıkılarak Hititlerin anatomi bilgilerinin düzeyi üzerinde de fikir yürütülmüştür. Hitit ebelerinin doğum sırasındaki, doğum öncesi ve sonrasındaki görev ve uygulamalarından, Hitit hekimlerinin hastalıklar karşısındaki tutumlarından ve uyguladıkları tedavi şekillerinden yararlanılarak Hitit tıbbının seviyesi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Hititlerin kullandıkları ilaçlar hakkındaki bilgiler, arkeolojik kazılar sonucunda büyük bir kısmı Boğazköy'deki Hitit devlet arşivinde ele geçmiş olan tabletlere dayanmaktadır. Bu tabletler arasında yer alan tıbbi içerikli metinlerde hastalıkların adları veya özellikleri verilmiş ve tedavide kullanılacak ilaçların hazırlanış şekilleri belirtilmiştir.

Bu derleme makalede Hitit hekimlerinin, tedavide ilaç olarak kullandıkları drogların yanı sıra, hastalık sebeplerini anlamak için kullanılan fal ve kehanet metotlarından örneklere de yer verilmiştir. Sonuç olarak Hitit krallığı zamanında, M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da karşımıza çıkan tedavi uygulamalarına dayanılarak, tıbbi faaliyetlerin genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Anadolu, Hititler, Hastalıklar, Tedavi, Hekimler, Ebelik

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye.

ORCID No: 0000-0001-6951-477X.

e-mail: gyesah@istanbul.edu.tr

Bu makale, yazarın benzer içerikteki daha eski yazılarından ve bazı güncel yazılardan derlenerek oluşturulmuştur. Bu çalışmayı, 29 Ekim 2020 tarihinde Covid-19 sebebiyle yitirdiğim sevgili babam, emekli hâkim Abdullah Şahinbaş'a ithaf ediyorum.

Geliş Tarihi: 18/09/2021

Kabul Tarihi: 20/11/2021

GİRİŞ

20. yüzyılın başından itibaren Orta Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda, başkent Hattuşa (Boğazköy) başta olmak üzere, çeşitli Hitit şehirlerinde ortaya çıkarılan devlet arşivlerinde binlerce çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Bu tabletlerin okunması sayesinde, M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da hüküm sürmüş olan Hititlerin dili, yazısı, dini, kültürü, aile yapısı, siyasi tarihi, hukuk sistemi ve ekonomisi hakkında olduğu gibi, Hitit tıbbi ve sağlık uygulamaları konusunda da bilgi edinmek mümkün olmuştur.

Dünyaya bakış açılarının temelinde din ve büyü olan toplumlarda, diğer alanların olduğu gibi, sağlıkla ilgili faaliyetlerin de dini-mitolojik görüşlerle iç içe olduğu görülür. Bugün üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarını ilk defa askerî ve siyasî bir güç altında toplayan Hititlerin de, karşılaştıkları hastalıklara çözüm arama yolunda, kendi dönemlerindeki inançlardan etkilenmiş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Genel olarak kabul edilen görüşe göre, Hititler, kendileri gibi Hint-Avrupalı olan diğer kavimlerle birlikte (Palalar ve Luviler) M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'ya Karadeniz'in doğusundan veya batısından göçler yoluyla gelmişlerdir. Önceleri beylikler halinde yaşamış olan bu kavim, daha sonra Kızılırmak yayı içindeki bölgeyi merkez alarak M.Ö. 1650'de Anadolu'da ilk siyasi birliği kurmuş ve zamanla coğrafi sınırlarını güneydoğuya doğru genişleterek bir imparatorluğa dönüşmüştür. İlk Hitit devletini 1. Hattuşili'nin kurduğu ve stratejik konumu sebebiyle Hattuşa'nın bu devletin merkezi yapıldığı bilinmektedir. Hitit krallığı, M.Ö. 1200'lerde, 2. Şuppiluliuma zamanında iç karışıklıklar ve dış faktörlerin etkisiyle yıkılmıştır. Krallık yıkıldıktan sonra, Hitit kültürü hemen ortadan kalkmamış, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de kurulmuş olan Geç Hitit Şehir Devletleri vasıtasıyla bir süre daha devam etmiştir. Bu şehir devletleri de, gittikçe güçlenen Asurlular tarafından zaman içinde ortadan kaldırılmıştır (1).

HASTALIKLAR VE SEBEPLERİ

Dünya üzerinde hastalıkların ortaya çıkışı, insanlık tarihinden eskiye dayanır. Medeniyetler kurulduktan sonra da hastalıklar var olmuş, nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte daha da kolay yayılmıştır. Tarih boyunca Anadolu'da çok sayıda hastalıkla karşılaşmıştır. Eski Anadolu halklarından biri olan Hititlerin maruz kaldıkları hastalıklar ve bu hastalıklar

karşısındaki tavırlarını, onlardan zamanımıza kalan çivi yazılı kil tabletlerden öğrenmekteyiz.

Hitit metinlerinde sindirim sistemi, solunum sistemi, kalp ve damar sistemi, üro-genital sistem gibi çeşitli organ ve sistem hastalıklarının yanı sıra, bazı psikolojik rahatsızlıklar ve çocuk hastalıklarının da adları geçmekte ve özellikleri tarif edilmektedir. Ayrıca çeşitli sakatlık ve yaralanma durumlarına da bu metinlerde yer verilmiştir. Tıbbi metinlerde kırk civarında hastalık adının geçtiği ve semptomlarının tarif edildiği tespit edilmiştir (2).

Hitit tabletlerinde karşılaşılan bazı hastalıklar ve hastalık semptomları arasında huitteşar (kabızlık) ve menu (ishal) gibi sindirim sistemi ile ilgili rahatsızlıklar, tuhhima (nefes darlığı) gibi solunum yolu ile ilgili hastalıklar, çeşitli eklem hastalıkları (ginuvaş GIG-an), kalp hastalığı (ŞA-aş GIG-an), inan hastalığı gibi sinir sistemi hastalıkları, iktidarsızlık veya kısırlık olduğu düşünülen şatar gibi ürogenital sistem hastalıkları, körlük (daşuvant) ve sağırılık (dudumeş) gibi duyu organlarıyla ilgili rahatsızlıklar ve sadece çocuklarda görüldüğü anlaşılan hastalıklar bulunmaktadır. Ayrıca bugün karşılığının tam olarak anlaşılamadığı birçok hastalık ve rahatsızlığın da adı sayılmaktadır (3) (4).

Hitit ülkesinde karşılaşılan hastalıklar arasında, yıllarca süren salgınların ayrı bir yeri vardır. Hititler devrinde Anadolu'da görülen hastalıkların en kötüsü, kitle halinde ölümlere yol açtığı bilinen ve Hititçede "henkan" denilen salgın hastalıktır. Anadolu nüfusunun önemli ölçüde azalmasına yol açan bu hastalığın, özellikle insanların yoğun olduğu yerlerde çok sayıda ölüme sebep olduğu ve etkisini uzun süre gösterdiği anlaşılmaktadır. 1. Şuppiluliuma devrinde başlayıp, 2. Murşili devrinde de (M.Ö. 14.y.y.) devam eden bir salgın, 2. Murşili'nin meşhur dualarının da konusunu oluşturmuştur. Bu metinler, Hitit tarihinin önemli bir dönemi hakkında bilgi verir. Bu dua metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla, 3. Tuthaliya (genç Tuthaliya) tahta geçmeden, kardeşi 1. Şuppiluliuma tarafından öldürtülmüş ve sonrasında da Şuppiluliuma kral olmuştur. Şuppiluliuma'nın krallığı sırasında pek çok yere askerî sefer düzenlenmiş ve sınırlar genişletilmiştir. Şuppiluliuma ölünce yerine oğlu 2. Arnuvanda geçmiş, ama kısa süre sonra o da hastalanıp ölünce, kardeşi 2. Murşili kral olmuştur. 2. Murşili'nin, babası ve kardeşinin dönemleri hakkında bilgi içeren yıllıkları sayesinde, bu dönemde Anadolu'da bir salgının başladığını anlıyoruz. Anadolu'da yirmi yıl kadar süren ve Hitit ülkesini perişan eden bu salgın hastalığın ortadan kaldırılması

bilmesi için her yolun denendiği görülür. 2. Murşili, hastalığı ülkesinin üzerinden almaları için tanrılara yalvarmıştır. Salgının sebebinin, Şuppiluliuma'nın hâkimiyeti döneminde yapılan haksızlıklara bağlandığı, kralın askeri seferlerden vakit bulamayarak tanrıların bayramlarını ihmal ettiği ve buna öfkelenen tanrıların tüm ülkeye böyle büyük bir ceza verdikleri düşünülmüştür. "2.Murşili'nin veba duaları" olarak bilinen tabletlerden Mısırlılar ile Hititler arasında çarpışmalar olduğu, nihayetinde Mısır ordularının mağlup edildiği ve ele geçirilen esirlerin ülkeye getirildiği anlatılır. Bu sebeple salgının, kesin olmasa da Mısırlı esirler arasında başladığı ve sonra da Anadolu'ya yayıldığı düşünülebilir. Bu esirlerin kötü şartlarda taşınmış ve konaklamış olmaları, salgının ortaya çıkıp yayılmasını kolaylaştırmış olmalıdır (5) (6).

Anatomi Bilgisi

Hitit tabletlerinde hastalık adlarının yanı sıra hastalıkların zarar verdiği organların adları da bulunmaktadır. Bu sayede Hitit anatomi bilgisinin seviyesi hakkında fikir yürütmek mümkün olmaktadır. Hititlerin, özelliğini bildikleri anlaşılan bazı dış organlar ve vücut kısımları arasında baş (harsan/halhaldani), kafatası (tarşama), aış (ağız), dil (puri), burun (kapru), göz (şakui), kulak (ıştamana), omuz (paltana), diz (genu), ayak (pat), ayak bileği (kemiği) (patalha) sayılabilir. Hititlerin tanıdığı iç organlar arasında ise akciğer (hahri/hahreşşar), soluk borusu (huhhurti), mide (panduha), yemek borusu (pappaşşala), karaciğer (leşi), böbrek (laplai), kaburga (kemiği) tapuş, mesane (gamarşuwant/panduha), kadın genital organları (şarhu, haşşatar vb.) ve erkek genital organları (taşku, hapuşa vb.) yer almaktadır (7) (8). Elbette bildikleri bütün organlar bunlarla sınırlı olmayıp, burada ancak bir kısmına yer verilebilmiştir.

Hititlerin anatomi ile ilgili bilgilerine, ritüel metinlerinde geçen ve vücut kısımlarıyla ilgili olan terimlerden yola çıkılarak ulaşılmıştır. Savaşçı bir toplum oldukları halde Hititlerde bugüne kadar, anatomi bilgisi içeren bir tablet veya cerrahi tedaviye ait bir metin ele geçmiştir değildir. Buna dayanarak, Hititlerin insan vücudunu, özellikle de iç organları sınırlı ölçüde tanıdıkları, organların faaliyet ve işleyişi hakkında ise genel bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Tabletlerde detayları yer almasa da, bazı basit cerrahi yöntemlerini uygulamış olmaları gerekir. Hitit kanunlarında (9, I. Dizi, 21-24) başından yaralanan birini tedavi eden hekime ödenmesi gereken ücretten bahsedilmektedir (9). Bu tedavinin cerrahi olabileceği göz önüne alındığında, Hititlerin bazı yara

tedavileri dışında, cerrahi tedavi uygulamasını tercih etmedikleri düşünülebilir (10).

Hastalık Etkenleri Ve Teşhisi

Eski çağlarda insanlar bugün "mikrop" adı verilen küçük canlıları çıplak gözle göremedikleri için hastalıkların gerçek sebebinin de bilemiyorlardı. Bu yüzden de hastalıkları doğaüstü güçlere, tanrılara, kötü ruhlarla ve kara büyüye bağlıyorlar ve tedavide genellikle büyü ve sihir yöntemlerini kullanıyorlardı. Bir suç işlendiğinde, cezasının doğaüstü güçler tarafından hastalık olarak verildiğine inanıyorlardı (11).

Hititlerin, hastalık sebebi olarak gördükleri unsurlar da doğaüstü güçlerdi. Bu açıdan Hitit tıbbı, kendileriyle aynı dönemde yakın coğrafyada yaşamış diğer halkların yaklaşımlarına benzer özellikler taşımakla birlikte, bazı farklılıklar da göstermektedir. Mesela eski Mısır'da hastalık sebebi olarak besin artıklarının ("vehedu") kalın bağırsaktan kana geçerek birikmesi veya iklim değişimleri, toz ve rüzgâr gibi bazı fiziksel faktörler kabul ediliyordu. Bu da Mısır tıbbındaki hastalık teorisinde doğaüstü güçlerin olduğu kadar, doğal faktörlerin de etken olarak kabul edildiğini göstermektedir. Eski Mezopotamya'da ise hastalıkların genellikle kötü güçler, huzursuz ölü ruhları veya tanrılar tarafından gönderildiğine ya da bir büyücü aracılığıyla meydana getirildiğine inanılıyordu. Ayrıca cinayet işleme, hırsızlık yapma, yalan söyleme gibi bazı ahlaki suç ve kusurlar da insanın hastalanmasının yolunu açan sebepler arasında görülüyordu (12). Çivi yazılı kültürler olmalarının da etkisiyle, Hititlerde hastalık sebebi olarak kabul edilen unsurların Mezopotamya'dakilere daha benzer olduğu görülür. Mezopotamya'da olduğu gibi Hitit toplumundada, hastalıklara sebep olduğu düşünülen faktörler arasında tanrıların ihmal edilmesi, onlara karşı işlenen günahlar veya insanların birbirlerine karşı suç işlemesi, ayrıca mağara ve yer çatlaklarından yer üstüne çıkarak insanları kötü biçimde etkilediği düşünülen güçler, ölü ruhları ve kara büyü sayılabilir (5).

Hititler, bayramları düzenli yapmak, tanrılara kurban sunmak veya dini törenlerde temiz olmak gibi bazı kurallara uymayarak tanrılara karşı saygısızlık yaparlarsa onlar tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılacaklarına inanıyorlardı. Bu cezalar arasında depresyon, sel, kıtlık olabileceği gibi hastalıklar da olabiliyordu. İnsanlar sadece tanrılara karşı değil, birbirlerine karşı suç işlerlerse de tanrılar tarafından cezalandırılırlardı. Biri bir suç işlediğinde kanunlar tarafından cezalandırılıyordu. Eğer bu suçu ortaya

çıkılmazsa kanundan kurtulabilirdi, ancak cezalandırılmaktan kurtulacağını düşünmemeliydi. Çünkü her şeyi görebilen tanrılar, onun suçunu da bilirler ve onu cezalandırırlardı. Üstelik tanrıların vereceği ceza çok daha ağır olurdu. Tanrılar sadece suçluyu değil, bazen onun yakınlarını ve hatta tüm ülkeyi de cezalandırabilirdi. Bu tür büyük cezaların başında ise salgın hastalıklar gelmekteydi (13).

Tanrılarının öfkelenmesini başlıca hastalık sebebi olarak kabul eden Hititlere göre, hastalığı ortadan kaldırmak için de, öncelikle tanrısal öfkenin sebebini bulmak gerekiyordu. Hastalığa sebep olan tanrının tespit edilmesinde ve böylece hastalık sebebini teşhis etmede kullandıkları yöntemlerin başında ise fal (orakel) ve kehanet (omen) geliyordu. Hititler kral ya da hanedandan birinin hastalık sebebini, ordu içinde çıkan hastalıkların sebebini veya tüm ülkede çıkan salgınların sebebini öğrenmek için fala başvurmuşlardır.

Fal, tanrısal öfkenin sebeplerini anlayabilmek için insanların tanrılara sorular yöneltilmesidir. Kehanet ise tanrılarının insanlara kendilerinin verdikleri işaretlerin yorumlanmasına dayanır (14). Kehanet falcılığı hayvan iç organları ve çeşitli doğa olaylarının incelenmesi kadar, rüya yorumlarına da dayanıyordu (15).

İyi ve kötü tüm olayların, hastalık ve sağlığın tanrılar tarafından verildiğine inanan Hititler, hastalıkların sebebini öğrenmek için fal soruları sormuşlardır. Genel olarak tanrılarının düşüncelerini öğrenmek, özelde ise (salgın) hastalıkların ne zaman ve nerede çıkacağını veya sebeplerini öğrenmek için çeşitli fal teknikleri kullanmışlardır. Uyguladıkları fal türleri arasında Babil kökenli karaciğer falı ve Hurri kuşu falı, Anadolu kökenli kuş uçuşu falı ve talih falı sayılabilir. Hititler, özel terminolojisi sebebiyle anlaşılması zor bir fal türü olan karaciğer falını kendilerine uyarlayarak kullanmışlardır. Hattuşa'da, kâhin hekimlerin eğitiminde bir tür başvuru malzemesi olarak kullanıldığı düşünülen, kilden yapılmış karaciğer modelleri ele geçmiştir (16). Karaciğer falı, tanrılarının isteklerinin öğrenilmesi, verdikleri hastalığın sebebini anlaşılabilmesi için kurban edilen koyun veya keçinin karaciğerinin incelenmesine dayalı bir fal türüdür. LÚAZU tarafından uygulanan bu fal türü, kurban edilen hayvanının karaciğeri üzerinde gözlenen kıvrım, leke, renk bozukluğu veya kabarıklıklara dayalı olarak sorulan sorulara olumlu ya da olumsuz cevaplar almak şeklindeydi (17).

Hititler, hastalıkların sebeplerini öğrenmek için rüyalara da başvurmuşlardır. Çünkü tanrılarının, is-

teklerini insanlara rüyalar aracılığıyla bildirdiklerine inanıyorlardı. Hitit dua metinlerinde, tanrılarının insanlara kızarak hastalıklar veya çeşitli felaketler vermesine sebep olan suçu öğrenebilmek için insanların tanrılara yalvardığı görülmektedir. Hititlerde bu amaçla bir rüya orakeli uygulaması vardır. Hititçede *šuppi šešk* terimi ile ifade edilen bu uygulama, (hastalık sebebi gibi) belli bir konuda tanrıdan cevap alabilmek için dini yönden temizlenerek uykuya yatmayı temel alır. 2. Murşili'nin, kendi dönemindeki büyük salgınının sebebini bulmak için kolektif *šuppi šešk* yaptırdığı bilinmektedir (18).

HEKİMLER VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Eski Yakın Doğu'da ihtiyaç üzerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gönderilenler arasında saray ve tapınağa bağlı olarak çalışan personelin, sanatçıların ve zanaatkarların yanı sıra hekimler de yer almaktaydı. Hitit hekimlerinin yetersiz kaldığı konularda, yabancı ülkelerden hekim istenmiştir. Mesela Hitit kralı 3. Hattuşili'nin, hem kendisi hem kız kardeşi Matanazi hem de yeğeni Tarhuntaşşa kralı Kurunta'nın rahatsızlıklarının tedavisi için Mısır'dan hekim ve ilaç talep ettiği bilinmektedir (19).

Hekimlerin yer değiştirmesi, genel olarak hekimin bir ülkeden başka bir ülkeye gitmesi ve orada bir süre kaldıktan sonra, tekrar eski yerine geri dönmesi şeklindeydi. Metinlerdeki ifadelerde, bu hekimlerin, başka yere gönderilirken, geri dönüşleri ve kalış süreleriyle ilgili sıkı kurallar getirilmiş olmasından, buldukları ülkeler için çok değerli oldukları anlaşılmaktadır. Daha ziyade Mısır, Babil, Arzava ve Kiz-zuvatna gibi yabancı ülkelerden Hitit sarayına hekim gönderildiği bilinmektedir. Hitit devlet arşivindeki yazışmalar sayesinde adları bilinen yabancı hekimler arasında Zarpiya, Tuwatta-ziti, Raba-şa Marduk, Pihadatta, Pariamahu ve Lurma sayılabilir. Hititler bu yabancı hekimlere büyük değer vermişlerdir. Yabancı hekimlerin dışında tabletlerde isimleri geçen Hititli hekimler de bulunmaktadır. Bunlardan Hutupi ve Akiya, Hatti ülkesinin en meşhur hekimlerinden olup, saray halkını iyileştirme yetkisine sahiptiler. Hitit hekimlerini, sadece saraydaki hekimlerle sınırlamamak gerekir. Hitit ülkesinde, halkın tedavisiyle uğraşan pek çok hekim de vardır. Ancak Hitit devlet arşivindeki tabletlerde geçmediği için bu halk hekimlerinin isimleri bilinmemektedir (20) (21).

Hitit tabletlerinde, "hekim" anlamına gelen Hititçe bir kelimeye rastlanmamıştır; ancak Sümercede "(erkek) hekim" karşılığında kullanılan LÚA.

ZU ve Akkadca ASŪ terimleri, Hititler tarafından da kullanılmıştır. Bu kelimenin fonetik ekleri vasıtasıyla, kelimenin Hititçe karşılığının da olduğu anlaşılmaktadır. Tabletlerde ayrıca Sümerce LÚAZU kelimesi de geçmektedir ki, Akkadca karşılığı BĀRŪ olan bu kelime ise “falcı, büyücü, kâhin” anlamlarına sahiptir. Hititler tarafından hem LÚA.ZU hem de LÚAZU terimlerinin kullanılmış olması ise, hastalık sebeplerini kâhin-hekimlerin teşhis ettiklerini ve hekimlerin tedavide majik (büyü temelli) işlemler de uyguladıklarını gösterir. Bir göz hastalığının majik yollarla tedavisinin anlatıldığı tablet (KUB XXII 61) buna örnek olarak verilebilir (22). Hekimlerin uyguladıkları majik tedavi örneklerini daha da arttırmak mümkündür. Mesela 3. Hattuşili'nin başhekim, aynı zamanda başkâtibi ve baş danışmanı olan Mitannamuwa'nın hem droglarla hem de büyü ile tedavi yaptığı bilinmektedir. Bu da Hititlerde hekimlik ve devlet adamlığının birlikte yürütülebildiğini ve hekimlerin büyü kullanarak da tedavi yaptıklarını göstermektedir (23).

Hekimlerin görev ve statülerini belirten metinlerde Hitit hekimlerinin UGULA LÚ LÚA.ZU (“yönetici hekim”), GAL LÚ.MEŞA.ZU (“hekimlerin büyüğü”), LÚA.ZU SAG (“başhekim”), LÚA.ZU TUR (“küçük hekim/asistan hekim”) gibi unvanları olduğu görülmektedir. Bu da hekimler arasında bir hiyerarşi olduğunu göstermekte ve hekim eğitiminde usta-çırak ilişkisinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır (22). Hitit kanunlarında, hekimlerin ücretleri ile ilgili maddeler de yer almaktadır. Uygulanan tedavinin zorluğuna ve hastanın sosyo-ekonomik durumuna göre hekim ücretlerinin değiştiği görülür (24).

Kadın Hekimler

Hitit toplumunda erkeklerin yanı sıra, kadınların da tedavi işi ile uğraştığını biliyoruz. Hitit tabletlerinde SAL/MUNUSA.ZU (“kadın hekim”) ve SAL/MUNUSŞU.GI (“yaşlı/büyücü kadın”) olarak ifade edilen şifacı kadınların, büyü temelli şifa uygulamaları yaptıkları ve tedavi için droglar kullandıkları anlaşılmaktadır. Erkek hekimler gibi, Hitit ülkesindeki bazı kadın hekimlerin ve şifacıların adları da tabletlerde geçmektedir. Tabletlerde adları tespit edilen kadın şifacılar arasında Ammihatna, Aşhella, Azzari, Maştigga, Makiya, Mammitum-ummi ve Tunnaviya sayılabilir (25).

Boğazköy'den çıkarılan bir tablette (KUB XXX 42 I 8 vd.) Hurrili bir şifacı kadın olan Azzari'nin, ordu komutanını, askerleri, atları, savaş arabalarını ve savaş malzemelerini düşman saldırılarına kar-

şı koruyabilmek amacıyla büyü sözler söyleyerek yağladığı anlatılır. Eldeki belgeler, Hititlerin, sağlığı koruma veya iyileştirme amacıyla, büyü temelli uygulamalar yapan kadın şifacılar da başvurduğunu göstermektedir. Bu şifacılar, kişinin kötü güçlere karşı korunması ve belki de psikolojik olarak rahatlatılması amacıyla, birtakım büyü sözler ve hareketler eşliğinde verdikleri ilaçlarla yaralı veya rahatsız olan vücut bölgesini rahatlatmaya çalışmışlardır (21) (26) (27). Bir başka ritüel, metninde(KUB IX 27 + I 1 vd.) ise MUNUSŞU.GI'nin kadınla ve erkekle özdeşleşen bazı malzemeleri kullanarak iktidarsızlığa karşı psikolojik telkin yöntemiyle hastayı tedavi etmeye çalıştığı görülmektedir (29).

Hititli kadın şifacıların bu yeteneği nasıl kazandıkları hakkında bir bilgiye Hitit tabletlerinde rastlanmamakla birlikte, erkek hekimler gibi onların da, usta-çırak yöntemiyle yetişiyor oldukları düşünülebilir (30). Bu kadın şifacılar benzetme, aktarma, özdeşleştirme gibi, büyü temelli çeşitli iyileştirme yöntemleri kullanmışlardır. Mesela özdeşleştirme yönteminde, rahatsızlık durumunun, hasta kişi ile özdeşleştirilen başka bir kişi veya nesneye geçmesi sağlanarak hastalık ve kötülüklerin uzaklara taşınması hedeflenmiştir (31) (32).

Ebelik ve Doğum Yardımı

Hititlerde kadınların hastalık tedavisinin yanı sıra doğum yaptırma işiyle de uğraştığı bilinmektedir. İnsanlık tarihi boyunca doğum ve doğum yardımı neslin devamlılığı açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Doğum denildiğinde ilk akla gelen unsurlardan biri, doğumu yaptıran kişi, yani ebedir. Eski çağlarda, doğum sırasında, doğurmakta olan kadının yanında bulunarak doğuma yardım edenler genellikle kadınlardı. Böylece ebelik mesleği, eski devirlerden itibaren kadınların elinde gelişmiştir. Hititlerde de doğum, ebeler tarafından gerçekleştiriliyordu(33). Tabletlerde geçen MUNUŞašauwa, MUNUŞharnauwaş ve SAL/MUNUŞaš(ša)nupal(l)a sözcüklerinin “ebe” anlamına gelmek üzere kullanıldığı tespit edilmiştir (25).

Hititlerde, hamilelik süreci boyunca çeşitli tanrıçalar onuruna belirli dönemlerde ayinler düzenlenir ve kurbanlar sunulurdu. Hitit arşivinde doğum âdetlerini ve doğum sırasında kullanılan malzemeleri öğrenmemizi sağlayan çeşitli metinler ele geçmiştir. Mesela bir metinden 3. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puduhepa'nın, doğum sandalyesinde oturarak doğum yaptığını öğrenilmiştir. Normal bir doğumun nasıl gerçekleştiğini anlatan bir başka metinden (KUB

XXX 29) ise Hititli kadınların, aralıklı yerleştirilmiş iki sandalye üzerine birer bacaklarını açarak koyacak şekilde doğum pozisyonu olarak oturdukları anlaşılmaktadır. Bu iki sandalyenin arasına da bir yastık konurdu. Hamile kadın ıknarak, bebeği sandalyelerin arasındaki yastığa doğru iter ve böylece doğum gerçekleşirdi. Bu sırada ebe ise doğumun gerçekleşmesine yardımcı olmak için doğum sandalyesinin ve dolayısıyla da doğum yapan kadının önünde çömelirdi (34).

Hitit toplumunda doğum sırasında meydana gelen ve uğursuz olduğu düşünülen olayları ortadan kaldırmak için doğum ritüelleri düzenlenirdi. Bu ritüeller içinde en bilinenlerinden biri Papanikri Ritüelidir. Bu ritüel metni sayesinde, Hitit kadınlarının doğum sandalyesi (harnau/kupešar) üzerinde doğum yaptıkları anlaşılmaktadır. Papanikri Ritüeli'nde (KBo VI) doğum sandalyesinin bacağına kırılması sebebiyle, hamile kadının dini yönden temiz olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu ritüel, doğum öncesinde gerekli törenlerin yapılmamış olmasına öfkelenen tanrıları yatıştırmak ve meydana gelen uğursuzluğu ortadan kaldırmak için düzenlenmiştir. Hitit doğum sandalyesinin şekli tam olarak bilinmemekle birlikte, tabure benzeri, arkalıksız bir sandalye olduğu ve genelde maddi durumu iyi olan ailelerde kullanıldığı düşünülmektedir. Hititlerde ebenin görevi, doğum yaptırmakla sona ermezdi. Ebeler, doğum öncesinde gerekli malzemeyi hazırlar ve bebeğin doğumuna yardımcı olurlardı; ama bebek doğduktan sonra da sağlıklı ve uzun bir ömrü olması için tanrılara dua ederler, anne ve bebek için dini arınma ritüelleri yaparlardı. Çeşitli metinlerde (KBo VIII 130, KBo XVII 61 vb.), anneye ve yeni doğan bebeğe verilmesi gereken ilaçlardan ve bunların hazırlanması ile ilgili talimatlardan da bahsedilmiştir. Ebenin doğum sonrasında da görevinin devam ettiğini gösteren ritüel metinlerinden birinde (KUB XVII 28 1-32) ebenin, doğum sonrasında ağrı çeken annenin ağrısını hafifletmek için "Kan Büyüsü" veya "Rüzgâr Büyüsü" gibi ritüelleri uyguladığı anlatılır (35) (36).

Hastalık Tedavisi ve İlaç Reçeteleri

Eskiçağ hekimleri, hastalıkları tedavi etmek amacıyla, ilgili hastalığa sebep olduğunu öngördükleri faktörleri ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Eski toplumlarda, dua ve büyüler yoluyla uygulanan dini-mistik tedavi ile bitkisel, hayvansal, madensel ya da mineral kökenli droglarla yapılan tedavi yaygın olarak kullanılmış olan yöntemler arasında yer almaktadır. Hititler de, hastalıkları

tedavi edebilmek için, öncelikle hastalık sebeplerini tespit etmeye çalışmışlar; hastalığa yol açtığı tespit edilen tanrı veya tanrıçalara, hastalığın kötü etkisini ortadan kaldırmaları için yalvarmışlar, ritüeller düzenleyerek kurbanlar sunmuşlardır.

Hitit hekimleri hastalık ve rahatsızlık durumunda hem majik tedaviyi hem de drogları birlikte kullanarak, tedavi yapmaya çalışmışlardır. Hititlerde büyü birçok alanda ve farklı sebeplerle kullanılmıştır. Hastalık tedavisinde de büyüden faydalanılmıştır. Hititler, sadece psikolojik rahatsızlıklarda değil, çeşitli organlarla ilgili bedensel rahatsızlıkları veya hastalıkları iyileştirebilmek için de majik tedavi uygulamışlardır. Kullandıkları yöntemlerin büyük bir kısmı ise Hurri, Luvi ve Arzava kökenli olup, Anadolu'ya Hurriler vasıtasıyla girmiştir.

Hititlerde salgın hastalıklara karşı Zarpiya, Uhamuva ve Puliša gibi birçok ritüel uygulanmıştır. Bu ritüellerde genel olarak ordu (veya ülke) içinde ortaya çıkan salgınlar karşısında, salgına sebep olduğu düşünülen tanrı veya tanrıçalara, dualar eşliğinde çeşitli kurbanlar sunulmuştur. Mesela salgın hastalığa karşı uygulanana Ašhella Ritüeli'nde (CTH 394) salgının ortadan kaldırılması için, tanrılara kurban olarak sunulan koçların düşman tarafına yollandığı görülür. Bu eylemle, tanrının, salgını Hatti ülkesinden alıp düşman ülkesine göndermesi beklenmektedir (37). Hititlerin, salgınların yayılmasını önlemek için, uyguladıkları daha etkili bir yöntem ise, hastalık bölgesinden uzaklaşmaktır (38).

Devlet arşivinde ele geçmiş olan tıbbi içerikli bazı tabletlerde hastalıkların ismi veya özellikleri belirtilmiş ve hasta organların adları sayılmıştır. Ayrıca bu organları iyileştirmek için kullanılacak ilaçlar ve hazırlanış şekilleri de belirtilmiştir. Hastalıklara karşı etkili ilaç aramaları sebebiyle, Hitit tıbbında droglarla tedavinin önemli bir yeri vardır.

Bitkiler, insanlar tarafından tedavi amacıyla kullanılan ilk ilaçlardır. İnsanoğlu, zamanla edindiği tecrübeler sonucunda, bitkilerin tedavi edici özelliklerini keşfetmiştir. Anadolu, iklim ve toprak özellikleri sayesinde, hemen her tür bitkinin yetiştiği verimli topraklara sahip bir bölgedir.

Florası zengin olan bu bölgede yaşamış olan Hititler, doğal olarak ilaç olarak bitkilerden faydalanmışlardır. Anadolu'da on iki bin civarında bitki türü olduğu ve bu bitkilerden beş yüz kadarının bugün halen halk arasında tedavi amaçlı kullanılmaya devam ettiği tespit edilmiştir (39). Hititlerin ise, iki yüzyıl üzerinde bitkiden tedavi amacıyla faydalandıkları

ları bilinmektedir. Hitit tabletlerinde adı geçen bu bitkiler arasında, Anadolu'da bugün de tıbbi amaçlarla kullanılan adamotu, arpa, banotu, buğday, defne, haşhaş, kekik, kenevir, mazi, mersin, meyankökü, nane (tohumu), pırasa (kökü), safran, sarımsak, soğan, üzerlik, zeytin gibi bitkiler yer alır (40).

Hititler tarafından drog olarak kullanılan bitkilerin bir kısmı, Anadolu'da sonraki dönemlerde de ilaç olarak kullanılmaya devam etmiştir. Mesela Hititler tarafından kullanılmış olan kekik günümüzde de, yapraklarındaki yağı çıkarılarak veya suda kaynatılarak nezle, grip, mide veya boğaz ağrısına karşı kullanılmaktadır (41). Hititler, ilaç hazırlamada ihtiyaç duydukları halde Anadolu'da yetişmeyen bazı bitkileri (abanoz, Mekke pelesengi, şeytantesi) ise dışarıdan (Mezopotamya, Mısır vb.) getirtmişlerdir (42).

Hitit hekimleri, Anadolu'da yetişen şifalı bitkilerin kök, gövde, yaprak ve meyve gibi çeşitli kısımlarından ve yağından ilaç olarak faydalanmışlar; bunları merhem haline getirerek veya ağız yoluyla hastaya vermişlerdir. Hazırlanan ilaç şekilleri arasında şurup olarak hastaya içirilenler olduğu gibi, yaralı organın üzerine sürülenler de vardır. Genelde şifalı bitkileri (veya çeşitli kısımlarını) su veya bira gibi sıvılarla karıştırarak (veya öğütüp parçalanmasını sağlayarak) hastaya içirdikleri veya şifalı bitkileri ezerek koyun yağı ile karıştırıp hastanın vücuduna sürdükleri ya da bal ve ekmekle lapa haline getirip hastalara verdikleri bilinmektedir (42) (43).

Bazı bitkilerin (tiwariya) hastanın vücudunun ovularak tedavi edilmesinde kullanıldığı, alkaloid içeren bazı bitkilerin ise yakılarak, küllerinin sabuna dönüştürüldüğü bilinmektedir (42). Ayrıca terleme, kese yapma, çamur banyosu gibi tedavi metotları da uygulanmıştır (44).

Tabletlerde, bitkisel droglar dışında, az da olsa hayvansal ürünlere (hayvan iç yağı vb.) ve taş (lapislazuli vb.), maden ve mineral (kurşun, bakır, gümüş, kükürt vb.) adlarına da rastlanmıştır (45). Mesela ağız temizlemesi için yapılan İtkalzi Ritüeli'nde (KUB 29 8) bedensel ve ruhsal arınmanın sağlanabilmesi için gerekli olan temel maddenin temiz su olduğu, ayrıca gümüşün de yardımcı madde olarak kullanıldığı görülür. (46) Aynı ritüelde wašši içeceği ("arınma suyu") olarak ifade edilen bir terkinin hazırlanışı anlatılır. Bunun için de arpa ve kükürt havanda dövüldükten sonra "arınma suyu"na eklenmektedir (42). Bir başka tablette (KUB XLIV 61) ise, erkek cinsel organı ile ilgili bir hastalığın demir kullanılarak yapılan tedavisinden bahsedilir (47). Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Hititler, taş ve madenlerin şifa verici bir güce sahip olduğuna inanıyorlardı. Bu sebeple ritüel metinlerinde, taş ve madenlerden elde edilmiş çok sayıda ilaç reçetesi ele geçmiştir (45). Mesela Ammihatna Ritüelinde (CTH 471), fiziksel ve ruhsal olarak hasta olduğu anlaşılan bir kişinin hem bitkilerden (arpa, sedir ağacı, ılgın ağacı) hem de taş ve madenlerden (lapislazuli, "kırmızı taş (bakır?)", alabaster, amber) yararlanılarak hazırlanan bir ilaç kullanılarak tedavi edilmesi anlatılır. Bu ritüelde, ilacın nasıl hazırlanması gerektiğini gösteren bir reçete söz konusudur. Bu reçetede bitkisel ve madensel drogların havanda dövülerek temiz su ile karıştırılması ve (Güneş tanrısının karşısında) sabah aç karnına ve (Ay tanrısı karşısında) akşam tok karnına içilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hitit reçetelerinde ilaçların, ne zaman ve ne kadar süre alınması gerektiğinin de bilgisi bulunmaktadır. Alınması gereken drogların miktarları da reçetelerde genellikle "az/biraz", "yarım" veya "fazla" gibi ifadeler kullanılarak belirtilmiştir. Mesela iştahsızlık tedavisi ile ilgili bir reçetede (KUB XLIV 61) az miktarda tere otu, çok miktarda AN.TAH.ŞUM bitkisi, yarım ölçek 'beyaz ot'un (harki) ilaç olarak hazırlanması söz konusudur (47) (48).

HASTALIKLARDAN KORUNMA

Hitit tıbbında hastalık tedavisi kadar, hastalıktan korunmanın da önemli bir yeri vardı. Hastalıklara yakalandıktan sonra çeşitli tedavi yöntemleri kullanan Hititlerin, hastalığa yakalanmamak için yaptıkları uygulamalar da bulunmaktadır.

Hitit düşüncesine göre; önleyici tedbirler alınmadığında bazı hastalıkların yayılması da söz konusuydu. Hitit kanunlarında "bulaşma" fikri ile ilgili ifadeler rastlanmıştır. Ancak elbette bu bulaşma fikri, mikropların meydana geldiği düşünülen bir bulaşma değildir. Büyük baş hayvanların hastalanmasından söz edilen bir kanun maddesinde (163, II. Dizi, 22-27), "bulaşmış yer"e götürülen hayvanların hastalanmasından söz edilir (49). Kanun maddesinde geçen "bulaşmış yer", üzerinde hasta hayvanların otlatılması sonucu kirlendiği veya temizlenme ayininin kirlenmesiyle ilgili olarak pis hale gelmiş olduğu kabul edilen bir mekândır. Yani burada maddi bir kirlenme sonucunda oluşan bulaşmanın, hastalığa ve dolayısıyla hastalığın yayılmasına sebep olması söz konusudur (18).

Kendilerini hastalıklardan korumak için tanrılara dualar edip kurbanlar sundukları bilinen Hititlerde, temizliğin ayrı bir yeri vardı. Hitit toplumunda, tan-

nlara yaklaşmanın ilk şartı temiz olmaktı. Özellikle de tanrıların veya kralın yakın hizmetinde çalışan bazı meslek sahiplerinin (tapınak personeli, mutfak çalışanları vb.) temizlik kurallarına uyması önemliydi. Bu sebeple düzenli banyo yapmaya, kıyafetlerin ve vücudun temiz olmasına dikkat edilir, turnakların kesilmesi gerekirdi. Tapınakta görevli mutfak beylerinin temizliği ile ilgili kuralların belirtildiği direktif metinleri (KUB XIII 4) bulunuyordu. Bu metinlerdeki ifadelerden, tanrılara sunulan ekmeğin (maddi ve manevi olarak) kirlenmesini engellemek için temizliğe önem verildiği anlaşılmaktadır (50).

Hitit düşüncesine göre "kirlenme", hastalığa sebep olan faktörlerden biri olarak kabul ediliyordu. Kirlenmeye sebep olan unsurlar arasında ise tanrılar için yapılması gereken ritüellerin ihmal edilmesi, kirlenmiş olan nesnelere temas edilmesi ve kara büyü de yer alıyordu (51). Tanrıların ceza olarak hastalık vermesine sebep olabileceği düşünüldüğünden, kirlenen kişinin, (özellikle de dini törenlerden önce) mutlaka banyo yapması gerekirdi. Bunun için pişmiş topraktan banyo kapları kullanılırdı. Ele geçen kalıntılar sayesinde, Asur ticaret koloniler çağından (M.Ö. 1900'lerden) itibaren Anadolu'da varlığı bilinen banyo küvetlerinin, Hititler döneminde de kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (52) (53).

Hititlerin temizlik uygulamaları ile ilgili bilgi içeren yazılı kaynakların başında, hastalıklara karşı düzenlenen ritüel metinleri yer almaktadır. Bu metinlerden biri olan Aşhella Ritüeli'nde, salgının sona ermesi için kurban kesildiği ve bu kurbanı kesenlerin kişisel temizlik uyguladıkları anlatılır. Bu ritüel metninde kurban kesiminden sonra temizlenmek (arınmak) için, ellerini tuzlu suda yıkadıkları ve iki yerde ateş yakarak arasından geçtikleri ifade edilmiştir. Bu da tuzlu su ve ateşin temizleyici özelliğe sahip olduğunu düşündüklerini göstermektedir (54).

Bütün bu uygulamalardan, Hititlerde ritüel (manevi) temizlik ile fiziksel temizliğin bir bütün olduğunu anlıyoruz. Ritüel anlamda kirliliğin, sadece hastalıklara değil, savaş yenilgileri veya aile içi geçimsizlik gibi farklı kötü sonuçlara da yol açabileceğine inanıyorlardı. Yani kirlenme, tüm kötülüklerin sebebi olarak görülüyordu. Kirlenme durumunun önlenmesi, kirlilikten arınmak veya kirlenme sonucu meydana gelebilecek hastalıklardan korunmak için düzenledikleri arınma ritüelleri eşliğinde, temizleyici özelliğe sahip bazı maddeler kullanmışlardır. Hititlerin temizlenmek için kullandıkları bu maddeler arasında hoş bir tadı ve güzel bir kokusu olduğu ve dini törenlerde tütsü olarak yakıldığı bilinen, temizleyici

özelliğe sahip tuhhueššar (sıgla ağacı?) ve vücudun, evin ve çamaşırların temizlenmesinde kullanılan alkalik bir bitki olan hašuwaiSAR (üzerlik otu?) sayılabilir (55).

Kazılarda ele geçen, su borusu veya su künkü (GIŞartahhi) olarak tanımlanan buluntular sayesinde, bu dönemde Anadolu'da bazı merkezlerde kanalizasyon sistemi olduğu düşünülmektedir. Peter Neve'nin Büyükkale BK IVc tabakasından çıkardığı bir evde bulunan ve tuvalet olduğunu düşündüğü oda (56) istisna olmak üzere, kamuya açık alanlarda veya evlerde tuvalet olduğunu gösteren yeterli arkeolojik kalıntı olmasa da, üzerlerinde oval delikler olan su künkleri sayesinde, Hititlerin atık su sistemi kurmuş oldukları anlaşılmaktadır. Kesik koni şeklinde olan ve iç içe geçirilerek birleştirildiği anlaşılan boru şeklindeki bu künkler biriken yağmur sularının ve atık suların şehir dışına taşınması için kullanılmıştır. Hitit krallarının, bunların bakımı için yerel yöneticiler (BÉL MADGALTI) görevlendirdiği ve su kanallarına zarar verenlerin cezalandırıldığı bilinmektedir (57). Bütün bunlar ise, Hititlerin kişisel temizliğin yanı sıra çevre temizliğine de önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

Hayatın her aşamasında ve karşılan doğa olaylarının temelinde tanrıların etkisi olduğunu düşünen Hititler için, hem bedensel temizliğin hem de manevi yönden arınmanın önemi büyüktü. Çünkü tanrılar tarafından cezalandırılmamanın ilk şartı, temiz olmaktı. Bu temizlik ise ancak temiz suya sahip olarak sağlanabilirdi. Bunun sonucunda Hitit düşüncesinde bir su kültü ortaya çıkmıştır. Anadolu'da uzun süren kuraklıkların yaşanmasından dolayı suya ayrı bir önem veren Hititler, temiz su sağlamak için birçok yerleşim alanında su toplama havuzları ve barajlar inşa etmişlerdir. Kendilerine yaşamak için gerekli olan temiz suyu sağlayan tanrılara şükranlarını sunmak için su kaynaklarının yakınlarına kutsal yapılar ve kaya anıtları yapmışlar ve böylece su kaynaklarını kutsallaştırmışlardır. Hem yazılı belgeler hem de arkeolojik kalıntılar sayesinde Hitit su kültü ile ilgili bilgi sahibi olmak mümkündür. Su, birçok ritüelde hem fiziksel anlamda temizlenmeyi hem de dini olarak arınmayı sağlayan kutsal bir araç olarak kullanılmıştır. Hititler için günahlardan kurtulmanın, hem bu dünyada hem de öldükten sonra mutlu yaşamının temeli temiz olmaya dayanır (58). Yazılı ve arkeolojik kaynaklar sayesinde, Anadolu'daki en eski barajları Hititlerin yaptığı bilinmektedir. Bu barajların çoğu, kaynakları kuruyarak bugün kaybolmuştur. Bu barajlardan biri olan Alacahöyük Gölpinar Barajı ise, yürütülen arkeolojik çalışmalar sayesinde 2002

yılında ortaya çıkartılmıştır. M.Ö. 13.yy'a tarihlenen, Gölpınar Barajı'nın tanrıça Hepat'a adandığı anlaşılmıştır (57).

Su kültü ile ilgili birçok ritüel metninin Hurrice olması veya Hurriceden Hititçeye tercüme edilmiş olması sebebiyle, Hitit inanç sisteminde yer alan su kültürünün, Hurriler aracılığı ile Mezopotamya'dan alındığına işaret eder. (59) Ancak Hititlerin temizliğe verdiği önem, sadece ritüel metinlerinde kalmamış, günlük hayata da yansımıştır. Hitit toplumunda hem halkın hem yüksek tabakanın hem de kral veya tanrının hizmetinde çalışanların temizlik kurallarına dikkat etmesi için yasalar çıkarıldığı da görülmektedir. Bu da Hititlerin, temizliğe önem verdiğini göstermektedir (60).

SONUÇ

Hastalık veya rahatsızlık durumlarını ortadan kaldırma ihtiyacı, insanlık tarihi boyunca, tıbbın ilerlemesinde en etkili faktör olmuştur. Hastalıkların gerçek sebebinin, organizmaya dışarıdan etki eden mikroplar olduğunun anlaşılması ise, ancak son yüzyıllarda yapılan bilimsel çalışmalar ve teknolojik gelişmeler sayesinde mümkün olabilmıştır. Çıplak gözle göremediği için hastalıkların gerçek sebeplerini bilemeyen insanoglu, eski çağlarda doğaüstü güçleri hastalık etkeni olarak kabul etmiştir.

M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da ilk siyasi birliği sağlayarak merkezi bir devlet kurmuş olan Hititler de, hastalık tedavisi konusuna kayıtsız kalmamışlar, karşılaştıkları hastalıkları tedavi edebilmek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Hitit ülkesinde tanrıların ceza olarak hastalık vermemeleri için, fiziki temizliğin sağlanmasına ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Hititler, pisliği ve kirlenme durumunu, doğrudan hastalık yapıcı bir faktör olarak görmemiş olsalar da, hastalığa yol açan unsurlardan biri olarak kabul etmişlerdir. Gerekli temizlik şartlarını sağlamadan tanrılara dua edildiğinde veya kurban sunulduğunda tanrısal öfkenin hastalık veya başka bir felaket ile sonuçlanacağını düşündüklerinden, pislikten uzak durmaya çalışmışlardır. Sadece kişisel temizliğe değil, çevre temizliğine de özen göstermişler; çevre temizliğinin sağlanabilmesi için bazı hukuki yaptırımlar getirmişlerdir. Pis suların yerleşmelerin dışına atılması için kullandıkları basınçsız su boruları, temiz su sağlayabilmek için inşa ettikleri havuz ve

barajlar Hititlerin temiz ve pis su ayırımına dikkat ettiklerinin bir göstergesidir.

Hitit tıbbında hastalık etiyojisi, daima diaagnoz ve prognozdan daha önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü hastalığın ortaya çıkmasının ardındaki sebebi tespit etmek, sorunu çözebilmek açısından her zaman daha önemlidir. Bunun için de fal ve kehanet metotları kullanılmıştır. Hititlerin tedavi yöntemleri, hastalığa sebep olduğu düşünülen unsura göre değişiklik gösteriyordu. Bunun sonucunda da semptomu ortadan kaldıracak olan droglarla yapılan tedavi ve doğrudan etiyojiiye etki edecek olan dini ve majik tedavi olmak üzere iki yönlü bir tedavi söz konusu olmuştur.

Eskiçağda, teknolojik olarak yetersiz kalındığı için gerçek sebebi bilimsel olarak açıklanamayan konularda, doğaüstü açıklamalara başvurulmuş olması doğaldır. Hititler de tıbbi problemlerin çözümünde drogların yanında, büyü ve duaları kullanmışlardır. Tanrıların öfkesini sağlık problemlerinin temel sebebi olarak görmüş oldukları için, Hitit hekimlerinin tedavi anlayışında dini ve mistik faktörler iç içedir. Bu yüzden de öncelikle tanrısal öfkenin sebebini anlamaya çalışmışlar, sonra da bu öfkeyi ortadan kaldırmaya yönelik tedavi uygulamalarına gitmişlerdir. Bunun sonucu olarak tedavide hem büyü hem de ilaç kullanmışlardır. Hazırlanan ilaçların büyük bir kısmının bitkisel olduğu görülür. Hitit hekimleri, Anadolu'da yetişen bitkilerden ve bu bitkilerin çeşitli kısımlarından hastalık tedavisinde ilaç olarak faydalanmışlardır. Hititlerin ilaç olarak kullandıkları maddelerle ilgili bilgilerin önemli bir kısmı, Hitit devlet arşivinden çıkarılmış olan tabletlerin okunması sayesinde öğrenilebilmiştir. Bu tabletlerde hastalık adları, özellikleri ve tedavilerinde kullanılan ilaçların hazırlanış şekilleri belirtilmiştir.

Zengin floraya sahip bir bölgede yaşamalarının ve dünya algılarının temelinde din ve büyü olmasının da etkisiyle, Hitit tıbbında, cerrahi tedaviden ziyade, büyü ve droglarla tedavi ağır basmıştır. Hititlerin kendilerinin geliştirdiği özel bir tıbbi tedavi metodu yoktur; ancak çağdaşlarındaki tıbbi gelişmelerden uzak kalmamışlardır. Tıbbi olarak yeterli olmadıkları konularda, kendilerinden daha ileri düzeyde tıp bilgisine sahip olan ülkelerden hekim getirtmeyi ihmal etmemişlerdir. Dini ve mistik uygulamalarla iç içe bir tedavi anlayışı sergileyen Hitit tıbbında, hastalıklar karşısında etkili olduğunu düşündükleri tedavi yöntemleri kullanılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde salgın hastalıklar. *Bilim Tarihi Araştırmaları* 2006; 2: 69.
2. Dinçol A. Aşhella Ritüeli (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış. *Belleten* 1985; XLIX(193): 6.
3. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 128-150.
4. Şahinbaş Erginöz G. Maddi kültür belgeleri ve çivi yazılı tabletlere göre Hititler devrinde Anadolu'da tıp. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1999; 5: 136-8.
5. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde salgın hastalıklar. *Bilim Tarihi Araştırmaları* 2006; 2: 69-70.
6. Akkuşlu Mutlu S. Eski Ön Asya toplumlarında veba hastalığının tedavi yöntemleri ve sosyo ekonomik etkileri. 1.Uluslararası Kapadokya Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi (CAPASS2019). 25-27 Nisan, Nevşehir-Türkiye. 2019: 404, 408.
7. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 6-8, 14, 16, 18, 27, 29, 31, 35, 41-45.
8. Şahinbaş Erginöz G. The Hittites knowledge of genital anatomy in the light of cuneiform tablets. In: Kendirci, M, Kadioğlu, A, Şerefoğlu, E.G, Çayan, S, eds *The History of Male-Female Sexuality and Fertility in Turkey*. İstanbul. Turkish Society of Andrology, 2014: 89, 91, 95.
9. İmparati F. Hitit Yasaları, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti 1992: 41.
10. Ünal A. Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten* 1980; XLIV(175): 477, 481.
11. Dinç G. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar tarihine genel bir bakış. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2012; 18: 44-5.
12. Sayılı A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, 2.baskı. Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1982: 145, 154, 416-18.
13. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 156.
14. Ayyıldız S. Hitit dünyasında fal anlayışı. *Asos Journal/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2017; 42: 368.
15. Akçelik Salın S. Hitit dininin niteliksel özellikleri. *Kafdağı* 2018; 3(1): 61-2.
16. Orhun M. Hititler'de karaciğer fahı, kuş uçuşu fahı ve bunların Etrüskler'deki uzantısı. *Gazi Akademik Bakış* 2009; 3(5): 234, 236, 237.
17. Ayyıldız S. Hitit dünyasında fal anlayışı. *Asos Journal/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2017; 42: 374.
18. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde salgın hastalıklar. *Bilim Tarihi Araştırmaları* 2006; 2: 71.
19. Ünal A. Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten* 1980; XLIV(175): 482.
20. Şahinbaş Erginöz G. Maddi kültür belgeleri ve çivi yazılı tabletlere göre Hititler devrinde Anadolu'da tıp. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1999; 5: 140 (dp. 21).
21. Şahinbaş Erginöz G. Diseases, treatments and physicians in Hittite Anatolia. *Actual Archaeology-Anatolia* 2015; 12: 35
22. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 180-181.
23. Ünal A. Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten* 1980; XLIV(175): 480.
24. Şahinbaş Erginöz G. Maddi kültür belgeleri ve çivi yazılı tabletlere göre Hititler devrinde Anadolu'da tıp. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1999; 5: 134.
25. Taş İ. Hititli kadın şifacılar- Şifalandırma çalışmaları ve bunların birleştirici coğrafya ve jeokültürel bellek esasında Anadolu kültüründeki yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 2017; 2: 50.
26. Şahinbaş Erginöz G. Hitit yazınında 'kadın hekim' (çeviri). *Kutadgubilig/Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 2007; 11: 272, 274.
27. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 163.
28. Şimşek F. Hitit devletinde büyücü ve şifacı kadınlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2021; 27: 309.
29. Ünal A. Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten* 1980; XLIV(175): 491-92.
30. Taş İ. Hititli kadın şifacılar- Şifalandırma çalışmaları ve bunların birleştirici coğrafya ve jeokültürel bellek esasında Anadolu kültüründeki yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 2017; 2: 51.
31. Özser T. Hitit toplumunda büyü: Çeşitleri, uygulama alanları, yöntemleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 2018; 8: 13-4.
32. Reyhan E. Eski Anadolu kültüründe büyü ve büyücülük. *Gazi Akademik Bakış* 2008; 2(3): 233.
33. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 208.
34. Ay Ş. Hitit metinlerinde geçen gebelik konusuna kısa bir bakış. *Tarih Okulu* 2012; XII: 46-7.
35. Şahinbaş Erginöz G. "İlk çağlarda Akdeniz havzasında ve Anadolu'da doğum ve doğum yardımı. *Düşünen Siyaset* 2002; 16: 150-2.

36. Şahin H. Hitit metinlerinde doğum. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 2019; 6(5): 472.
37. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde salgın hastalıklar. *Bilim Tarihi Araştırmaları* 2006; 2: 72.
38. Ünal A. Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten* 1980; XLIV(175): 495.
39. Kılıç Y, Başol S. Hitit büyü metinlerinde geçen bazı otsu bitkiler, ağaç türleri ve ahşap nesnelere. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2015; 2(6): 30.
40. Şahinbaş Erginöz G. *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 163.
41. Ünar Ş. Hitit metinlerinde geçen bazı çiçekler, otsu bitkiler ve kullanım alanları. *Social Sciences Studies Journal* 2018; IV(28): 6261.
42. Kılıç Y, Başol S. Hitit büyü metinlerinde geçen bazı otsu bitkiler, ağaç türleri ve ahşap nesnelere. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2015; 2(6): 33-4
43. Şahinbaş Erginöz G. *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 166.
44. Yeğenoğlu S, Sözen Şahne B, Ulutaş E. Hitit uygarlığında bitkilerin yeri. *Lokman Hekim Dergisi* 2016; , Ankara, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 2016; 6(3): 118-9.
45. Şimşek F. Hitit devletinde büyücü ve şifacı kadınlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2021; 27: 311.
46. Murat L. Hititlerde su kültürü. *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 2012; 31(51): 127-8.
47. Murat L. Ammihatna Ritüelinde hastalıklar ve tedavi yöntemleri. *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri* 2003; 6(2): 105-6.
48. Şahinbaş Erginöz G. Diseases, treatments and physicians in Hittite Anatolia. *Actual Archaeology-Anatolia* 2015; 12: 33-4.
49. İmparatori F. Hitit Yasaları, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti 1992: 153, 155.
50. Murat L. Ammihatna Ritüelinde hastalıklar ve tedavi yöntemleri. *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri* 2003; 6(2): 94.
51. Ünal A. Hititler devri Anadolu'sunda temizlikle ilgili araştırmalar; çivi yazılı metinler ve arkeolojik verilere göre kentlerde halk sağlığı ve temizlikle ilgili yapılar. *Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990), Çorum-Türkiye. 1992: 189.*
52. Şahinbaş Erginöz G. *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 1.baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999: 111-3.
53. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde hijyen. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2003; 9: 198.
54. Dinçol A. Aşhella Ritüeli (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış. *Belleten* 1985; XLIX(193): 25, 34.
55. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde hijyen. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2003; 9: 196-7.
56. Ünal A. Hititler devri Anadolu'sunda temizlikle ilgili araştırmalar; çivi yazılı metinler ve arkeolojik verilere göre kentlerde halk sağlığı ve temizlikle ilgili yapılar. *Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990), Çorum-Türkiye. 1992: 206-7.*
57. Şahinbaş Erginöz G. Diseases, treatments and physicians in Hittite Anatolia. *Actual Archaeology- Anatolia* 2015; 12: 28-9.
58. Murat L. Hititlerde su kültürü. *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 2012; 31(51): 127, 142.
59. Turgut M. Tarhuntaşsa'daki su kültürü mekânları. *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2015; 14: 338.
60. Dinçol A. Aşhella Ritüeli (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış. *Belleten* 1985; XLIX(193):7.